

АДАБИЙ ТАЪЛИМДА ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАСИ

Расулова Гулбаҳор Керимбаевна,
Тошкент Амалий фанлар университети доценти

Аннотация: мақолада адабий таълимни ривожлантириши масаласи, хусусан, ўқув топшириқларини такомиллаштириши, адабиёт ўқитишида савол ва топшириқлари мазмунини таҳлилий ўрганиши, асар моҳиятини очиб берувчи ўқув топшириқлар ишлаб чиқишининг илмий-методик асосларини яратиши, ўқувчилар билимини баҳолаш мезонларини кўриб чиқиши бўйича муҳим тавсиялар, хулосалар баён қилинган.

Калит сўзлар: адабий таълим, таълим мазмуни, асар моҳияти, бадиий асар таҳлили, ўқув топшириқлари, савол, топшириқ, уй вазифаси, билим, кўникма ва малакалар

Адабиёт ўқитиш методикасида кейинги йилларда бир қатор инновцион ёндашув, педагогик технологиялар қўлланиб келинади. Аммо бу борада ҳали жиддий ўзгариш кўзга ташланмайди, яъни ўқувчилар бадиий асарлар мазмунига тўла кира олгани йўқ. Ҳатто айрим ўқитувчилар ҳам ўзи ўқитаётган бадиий асар моҳияти, ёзувчининг асарни ёзишдан мақсади нима эканлиги билмайди. Адабий таълимдаги муҳим муаммолар қаторида ўқув топшириқларини такомиллаштириш масаласи ҳам туради. Бу борада педагогик нуқтаи назарда мамлакатимиз олимлари илмий изланишлар олиб борган, бироқ методик жиҳатлари ҳали тўла ишланмаган. Шу ўринда, Ҳ.Суюнов нинг адабиёт ўқитишда савол ва топшириқлар устида ишлашга ўргатиш усулларига доир тадқиқоти адабий таълимда муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаш жоиз, аммо мазкур тадқиқотга ҳам сал кам йигирма йил бўляпти. Замонавий талаблар асосида адабиёт ўқитиш методикасини такомиллаштириш, прагматик ўқув топшириқлар тизимини ишлаб чиқиш зарурати мавжуд.

Педагог олим Э. Давронов ўз мақоласида психологик ва дидактика нуқтаи-назаридан “топшириқ” тушунчасининг моҳияти очиб берган, она тили ва адабиёт дарсларига нисбатан машқ ва топшириқнинг вазифалари ҳақида ҳам қисман тўхталган. Олим топшириққа ҳам мақсад, ҳам восита сифатида қарайди. Дидактик назарияда “топшириқ”, “тарбиявий топшириқ”, “интеллектуал”, “муаммо” атамалари билан, “машқ” “мустикал иш” атамалари билан бирга қўлланилади. А.Н.Леонтиев топшириқ тушунчасини куйидагича тушунади: “Топшириқ – муайян шартларга асосланиб қўйилган мақсаддир”. У топшириқнинг ўзига хос хусусиятларини таърифлаш учун “эҳтиёж”, “мотив” ва “фаолият” атамаларидан фойдаланади. Й.А.Пономарев топшириқлар назариясида бир қатор тоифаларни яратди, хусусан, ўқув вазиятида субъект ва объектнинг ўзаро таъсирини, билимларни ўзлаштириш, уларни такомиллаштириш бўйича субъектнинг фаолиятини аниқлайди. О.Розиқов эса ўқув топшириқларини илмий-педагогик тадқиқотда ўқув материали билан боғлиқлиги нуқтаи назаридан таҳлил қилган. Унинг фикрига кўра, “ўқув топшириғи ўқув мақсадларига боғлиқ бўлган ўқув материалининг ўзгартирилган шаклидир”.

Шу ўринда ўқитиш эҳтиёжлари асосида куйидаги хусусиятлар таъкидланади: 1) куриш (структуралаш) имконияти; 2) структурани куриш ва қайта кўриб чиқиш; 3) ўқув материали шаклининг мавжудлиги; 4) ўқув жараёни босқичларининг мутаносиблиги; 5) бир вазифани бошқаларга алмаштириш имконияти; 6) очиқ тизим; 7) бир-бирини тўлдириш; 8) билимларни ўрганиш ва такомиллаштириш усуллари талабларга мослиги; 9) ўқитиш ва ўрганишга бўлган эҳтиёжларни қондириш учун шароит яратиш. Олим яна “Топшириқлар инсоният томонидан тўпланган тажрибани акс эттиради ва шу билан бирга моддий ва маънавий қадриятларни янгилаш ва уларни янада бойитиш воситасига айланади”, деб таъкидлайди.

Шу ўринда методист-олим Ғ.Ҳамроевнинг ўқув топшириқларини вазифа ва мазмуни жиҳатидан фарқлаш ва таснифлаш назарияси ҳақида алоҳида тўхталиш лозим. Мазкур тадқиқот она тили таълимида ўқув топшириқлари ишлаб чиқишга доир бўлса-да бугун тобора интеграциялашиб бораётган таълим тизимида куйи синфлардан бошлаб она тили ва адабиёт фанларини кўшиб ўқитиш амалиёти кечаётган бир пайтда мазкур тадқиқот адабиёт ўқитиш методикаси учун ҳам аҳамиятлидир.

“Адабиёт чин маъноси ила ўлган, сўнган, ўчган ярадор кўнгилга руҳ бермак учун фақат вужудимизга эмас, қонларимизга қадар сингишган қора балчиқларни тозалайдирғон, ўткур юрак кирларини ювадурғон тоза маърифат суви, хиралашган ойналаримизни ёруғ ва равшан қиладурғон, чанг ва тупроқлар тўлган кўзларимизни артиб тозалайдурғон булоқ суви”. Мазкур сифатлаш ва ўхшатишлар фақат адабиётга хос образли ифодалаш хусусиятларига ҳам тааллуқлидир. Адабиёт тимсоллар воситасида қачонлардир бўлиб ўтган ва содир бўлажак воқеа-ҳодисаларга бадиий тус бериш, ҳаётнинг инъикосини турфа ранг ва чизгиларда жонлантиришга хизмат қилади. Шу орқали ҳиссий таъсир кўрсатиш ва билим бериш имкониятларини ўзида мужассам этади.

Адабиётни маданиятнинг асосий соҳаларидан бири сифатида баҳолар экан методист олим С. Долимов бунда асосий жиҳат халқнинг тарихий тараққиёти, ўзига хослигини бадиий образларда ифодалаш хусусияти эканлигини қайд этади: “Адабиёт биринчи навбатда одамларни ва уларнинг ҳаётини тасвирлайди, бу тасвир эса тарихий ҳақиқат ва тарихий воқеалар билан узвий боғланади”. Демак, тарбияланувчиларда адабий билимларни шакллантириш жараёни орқали инсон, унинг мураккаб ички дунёси ва руҳиятини чуқурроқ тадқиқ этиш, атроф-оламни билишларига кенг йўл очилади.

Адабиёт ўқитиш методикасига ҳам савол ва топшириқлар билан бирга машқ ўқув тоаширигини ҳам киритиш яхши самара беради.

Шу ўринда “машқ” ва “топшириқ” атамаларини моҳиятан фарқлаш масаласида методист М. Саидовнинг ёндашувига ҳам эътибор қаратиш лозим. Олим ўқув материаллари сирасида ўқув топшириқларини уч турга бўлиб, уларни ўзаро фарқлайди ва, кўпинча, ўқитувчилар ўз иш фаолиятлари давомида “машқ”, “топшириқ” ва “масала” тушунчаларини қориштириб юборишларини таъкидлайди. Олим педагогика фанлари доктори А. Ғуломовнинг “машқ ҳам ўқув топшириқнинг бир шакли, ҳам ўқитишнинг муайян бир усули,” деган фикрига қўшилади ва топшириқ машқнинг бир бўлаги, у, асосан, машқнинг шартида ўз ифодасини топишини, топшириқ машққа қараганда торроқ тушунчани ифодалашини эътироф этади.

Маълумки, тил дарсликларига, асосан, “машқ”, “савол” ва “топшириқ” атамалари табиий ва аниқ фанларда масала атамаси қўлланилади. Уларнинг барчаси ўқув топшириқлари сирасига кирувчи иш тури бўлиб, мазкур атама айрим тадқиқотларда ўқув-билув топшириқлари деб ҳам талқин қилинади.

Юқорида таъкидлаганимиз каби тил таълимнинг асосий мақсад вазифаси ўқув топшириқларининг мазмун-моҳияти ва вазифавий фарқланишидан келиб чиқади. Шу боис тадқиқот ишимизда “машқ”, “савол”, “топшириқ” атамалари мазмуни ва қўлланиши жиҳатидан алоҳида тўхталиб ўтишни маъқул топдик. Бизнингча, бу ўринда энг кенг қамровлиси “топшириқ” бўлиб, дарслик ва қўлланималарда у савол ва машқни ўз ичига олади.

Миллий кадриятлар, жумладан, асар мазмунини мукамал билмасдан муваффақиятга эришиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам адабиёт ўқитиш методикасида нимани, қандай ўқитиш масаласи антик даврдан то бугунги кунга қадар муаммо бўлиб келган. Бу табиий ҳол, албатта, тараққиёт методикага боғлиқ бўлганлиги боис, замон ўз талабини қўяди, методика мазкур буюртмани бажаради. Шунинг учун ҳам нимани қандай ўқитиш масаласи доимий долзарбликка эгадир. Бу борада ўқув топшириқлари масаласининг “Адабиёт” дарсликлари мазмунида берилиши, уларда ўқув топшириқларининг вазифа жиҳатидан фарқланиши, ўқув топшириқларига муносабат таҳлилий ўрганилиши мақсадга мувофиқдир.

Амалдаги адабиёт таълимида фаннинг асосий ўқув материали – назарий маълумотлар, бадиий асар, муаллиф ва унинг ижоди ҳақида маълумот ва уларни ўзлаштириш ҳамда мустаҳкамлаш учун берилган ўқув топшириқлар ҳисобланади. Аслида бу эскича ёндашув бўлиб, бугунги замонавий таълим – матн устида ишлашга асосланиши керак.

Адабиёт ўқитишда тарбиянинг негизи бўлмиш ўзликни англаш масаласи борлиги ҳам шунчаки тасодифий эмас. Методист С. Матчонов аждоқларимиз асрлар давомида интилиб келган маънавий етукликни ўзликни англаш жараёни билан ёнма-ён кўрар экан, бу борада адабий таълимнинг ўрнини мустаҳкамлайди. Ўз-ўзини англаш бошқаларни англашга, шу орқали дунёни ва унинг сир-синоатларини тушунишга йўл очишини қайд этади. Профессор Қ. Йўлдошевнинг қарашларида ҳам юқоридаги фикрларга ҳамоҳанглик кузатилади. Олим айнан адабиётгина ҳар қандай одам учун ўзини таниш воситаси эканлиги, ўзини таниш эса, ўзгани тушунишдан бошланиши, ўзгани тушуниш машқи бадиий асарлардаги қаҳрамонларни ҳис этишдан ибтидо олишига эътиборини қаратади.

“Инсон ёшлигидан ўзлигини билса, – дейди профессор А. Чориев, – аввало, ўз қудратини ишга солади ва қолаверса, ташқи ғаразли таъсирлардан сақланишга тайёрланади. Аммо бугунги кунда инсоншунослик фанлари ва санъат, жумладан, адабиёт ўртасидаги ана шу ўзаро таъсир етарли эмас. Бадиий адабиёт, адабиётшуносликда ҳам инсонпарварлик йўналишидан кўра адабий танқид устун туради. Зеро, педагогика билан бадиий адабиётдаги умумийлик банди ҳам инсоншуносликдир”. Дарҳақиқат, бадиий адабиётнинг тасвир объектида, асосан, инсонга хос мураккаб ички кечинмалар етакчи ўринда тургани боис унда ҳис-туйғуларга таъсир кўрсатиш имконияти катта. Шу жиҳатдан шахс камолоти масаласи, асосан, бадиий адабиёт ва уни ўқитиш билан боғлиқ фанлар мазмунида ўз ифодасини топиши бежиз эмас.

Н. Убайдуллаев тўғри таъкидлаганидек, амалдаги дарсликларда берилган материаллар бир тусда, рақам ва саналардан иборат тарзда берилиши натижасида ўқувчиларни қизиқтирмайди, ижодкорлар шахсияти ҳаётини қилиб берилмагани сабаб болалар уларга ўртак бўладиган сиймолар сифатида қарай олмайди.

Ўқувчини юқори савияда тайёрлаш назарий билимларни ўзлаштириш, бадиий асарни таҳлил ва

талқин қилиш амалиётида улар билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш, муаллиф ва бадий асарни тушуниш қобилиятини ўз ичига олиши керак. Бу борада профессор Қ.Йўлдошев ўринли қайд этганидек, “Эндиликда адабиёт назарияси бўйича бериладиган билимлар ҳам ўқувчилар тафаккурини синаш ва уни қийнаш воситаси эмас, балки бадий асарни ўқиш ва таҳлил этишга кўмак берадиган маълумотлар тарзида қараладиган бўлди”.

Ўқув жараёнини фанлараро алоқадорликдан фойдаланиб ташкил этишда тадқиқотчи Г.Карлибаева томонидан учта муҳим босқич алоҳида ажратиб кўрсатилади. Шартли равишда ёдга солувчи деб номланувчи илк босқичда ўқувчиларга табиий-илмий фанлардан олган билимларини қўллаш ўргатилади. Бу, асосан, бошланғич таълимда хусусий ва турдош фанларга оид тушунчаларни ўзлаштириш билан боғлиқ ҳолда кечса, кейинчалик таянч синфларда ҳам анча юқори даражадаги билимларни қўллашга замин яратади. Дастлабки босқичда тушунтириш орқали ўқувчилардан турдош фанга доир билимларни ёдга тушириш талаб этилса, навбатдагисида билимларни бошқасига ўткази олиш ва мустақил қўллашга эътибор қаратилади. Шунинг учун иккинчи босқичга билимларни қўллаш босқичи сифатида қаралади. Мақсадга боғлиқ ҳолда умумлаштирувчи – учинчи босқич бевосита оламнинг яхлитлигини тасаввур этишга доир тушунча, далил, қонун ва назарияларни қўллаш, турли фанлардан ўзлаштирилган ҳодисаларни тушунтиришда диалектиканинг асосий қонунларидан фойдаланишни ўргатиш мақсадига қаратилган.

Бизнингча, бу жиҳатлар ўқитувчилар ишини тартибга солиш, тизимлаштириш, ўқувчиларнинг турли фанлардан олган билимларини қўллаш ва қиёслаш кўникмасини баҳолашга замин яратади.

Адабий таълим вазифаси ўқувчининг бадий асар ғоявий мазмунини тушуниши ва ўзлаштиришига эришиш билан чегараланмайди, балки шу орқали уларни мустақил ва образли фикрлайдиган, маънавий жиҳатдан баркамол кишилар қилиб тарбиялашни ҳам назарда тутилади. Чунки маданиятли бўлишнинг битта муҳим воситаси бор – ўқиш. Унинг ўрнини ҳеч нарса боса олмайди. Ўқиб ўрганмасдан туриб ахлоқий-эстетик камолот ҳақида сўз бўлиши мумкин эмас. Аслида ҳар қандай асар устида ишлаш, уни ўрганиш асосида ўша асарнинг ғоявий мазмуни билан ўқувчи маънавий-руҳий эҳтиёжи ўртасида ички боғлиқлик ва мутаносиблик туради.

Фойдаланилган адабиётлар:

Суюнов Ҳ. Адабиёт дарсларида ўқувчиларни савол ва топшириқлар устида ишлашга ўргатиш усуллари. Пед. фан. ном. дисс.-я. –Т., 2005. –125 б.

Давронов, И. Э. Некоторые аспекты интерпретации понятий «задание» и «упражнение» / И. Э. Давронов. Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2012. – № 8 (43). – С. 323–326.

Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Педагогика, 1972. – 576 с.

Розысков О.Р. Теоретические основы оптимального применения системы учебных задач в обучении школьников (на материалах гуманитарных предметов). Автореферат дисс...док. пед. наук. – Тбилиси, – 1986. – 50 с

Ўша жойда.

Розиков О.Р. ва бошқалар. Дидактика. – Т.: Фан, 1997. – 256 б.

Hamroyev G'. Ona tilidan o'quv topshiriqlari tuzish metodikasi –Toshkent. Donishman ziyosi, 2021. 157 b.

Чўлпон. Адабиёт надир? – Тошкент: Чўлпон нашриёти, 1994. – 37-б.

Долимов С., Убайдуллаев Ҳ., Аҳмедов Қ. Адабиёт ўқитиш методикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. – 225-б.

Саидов М. Ўзбек мактабларининг 5-синфларида она тили таълими жараёнида тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқлари ва улардан фойдаланиш методикаси: пед. фан. ном-ди дисс. автореф.ТДПУ. –Тошкент, 2000. – 25 б.

Кўчқорова, Мухитдинова

Ҳамроев Ф. Она тили ўқитишнинг самарали усуллари. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. –Т.: Баёз. 2018. 18-б.

Матжон С. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 27-б.

Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг асослари / Global ta'lim va milliy metodika taraqqiyoti. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent, TOSHDO‘TAU, 2018. – В. 36.

Чориев А., Чориев И. Педагогиканинг методологик асоси ва илмий тадқиқот методлари. – Тошкент: Nishon noshir, 2016. – 45-б.

Убайдуллаев Н.Х. Ўқув таҳлилида автобиографик битиклардан фойдаланиш. Пед. фан. бўй. фалс. док. (PhD) ... автореф. – Жиззах, 2022. – 23-б.

Йўлдошев Қ.Б. Янгиланган педагогик тафаккур ва умумтаълим мактабларида адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари. Пед. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 1997. – 77-б.

Карлибаева Г. Ўқитувчи – таълимни фанлараро алоқадорликда ташкил этишнинг етакчиси сифатида // Халқ таълими. – Тошкент, 2010. – № 2. – Б. 46-47.